

Atatürk ve Ziya Gökalp

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Atatürk ve Ziya Gökalp ATATÜRK ve ZİYA GÖKALP

Prof. Ercümen Kuran, 1963 yılında Türk Kültürü dergisinde (13. sayı, 9-12. s.) yukarıdaki başlık altında küçük bir yazı yaymıştı.[1] Son çağ Türk tarihi alanındaki değerli çalışmalarıyla tanınmış olan Prof. Kuran, bu yazısında, Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşından sonra giriştiği reform çalışmalarının kök ve kökenleri üzerinde durmuştu. "Tarihte her inkılâp hareketinin bir fikrî hazırlık devresi sonunda meydana geldiğini" belirten yazar, "Türk inkılâbının bu hususta bir istisna teşkil etmediğini", "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın... Tanzimat ve Meşrutiyet devirleri düşünürlerinin geliştirdikleri fikirlerden ilham aldığını" ileri sürmüştü: "Atatürk inkılâbı adıyla tarihe geçen sosyal değişimde Ziya Gökalp'in tesiri pek belirlidir."

Sayın Kuran'a göre, "Gökalp Türk cemiyetinin çeşitli meselelerinin çözümünü Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak prensiplerinin tatbikinde görmüştür."

Bu bakımdan "Gökalp'in fikirlerinin Atatürk'e ne derece müessir olduğunu anlamak için bu prensiplerle Türk inkılâp hareketini karşılaştırmak gerekir."

Yazarın düşüncesine göre, "Gökalp'in fikirlerinin Atatürk'e tesiri milliyetçilik, din ve batılılaştırma sahalarında daha müşahhas örneklerle görülür."

Prof. Kuran bundan sonra Atatürk'ün ulusal kültür, din ve batılılaştırma alanlarındaki reformlarını gözden geçiriyor ve sonuç olarak "Gökalp'in fikirlerinin Atatürk inkılâbı üzerinde oldukça kuvvetli bir tesir icra ettiğini" ileri sürüyor.

Değerli profesör, yazısının sonunda "Atatürk inkılâbı hakkında yayınlanmış eserlerde bu tesirin hemen hiç belirtilmediğini" eklemiş, "hatta bazı eserlerde, örnek olarak Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk İhtilâli (İstanbul 1940) başlıklı kitabında, Gökalp'in adının bile geçmediğini" bildirmiştir.

Prof. Kuran, son olarak, “Gökalp’in fikirleriyle Atatürk’ün icraatı arasında ayrılıklara da rastlandığını” saklamamıştır: “Bu ayrılıklar Atatürk’ün kendi şahsiyetinden gelebileceği gibi, diğer Türk düşünürlerinin tesiri neticesi olabilir.”[2] Prof. Kuran’ın bu yazısında ileri sürdüğü düşüncelere benzer gözlem ve inançlar, başka yazar ve düşünürlerin çalışmalarında da dile getirilmiştir.

Örneğin Sayın Fevziye Abdullah Tansel, 1969’da Türk Ansiklopedisi’nde, (Gökalp maddesi) “Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu ta’kip eden yıllarda” Gökalp’in “başlıca fikirlerinin tatbikat sâhasına konulduğunu” belirtmiştir. Bunun gibi, Prof. Mehmet Kaplan da 1000 Temel Eser dizisinde Gökalp’in Türkçülüğün Esasları adlı eserini sunarken (VII. s.) yazarın ileri sürdüğü fikirlerin Cumhuriyet Türkiye’sine “şekil ve istikamet verdiğini” yazmıştır: “Atatürk inkılâplarının temelinde Ziya Gökalp’in fikirleri vardır.”

Prof. Kaplan’ın bu konuda Prof. Kuran’a göre daha açık bir dil kullandığı göze çarpıyor. Sayın Kuran, yukarıda özetlemeye çalıştığımız yazısının başlangıç bölümünde “Atatürk inkılâbı”nda Gökalp’in “tesir’’ini “pek belirli” olarak nitelemişti. Ancak, yazısının sonunda “Gökalp’in fikirlerinin Atatürk inkılâbı üzerinde oldukça kuvvetli bir tesir icra ettiğini” belirtmişti.. Yazısına son verirken de “Gökalp’in fikirleriyle Atatürk’ün icraatı arasında ayrılıklara da rastlandığını” eklemişti.

Gökalp’in Atatürk üzerindeki baskısını belirtmek yolunda daha ileri gidenler de vardır. Dr. Selâhattin Yazıcıoğlu’nun bildirdiğine göre (Gökalp ve duyulmamış bir eseri “Halk klâsikleri”: Cumhuriyet, 23 mart 1972), 24 ekim 1964’te Diyarbakır’da düzenlenen Birinci Ziya Gökalp Haftasında Prof. Abdülkadir Karahan, Atatürk’ün bir sözünü anmıştır: “Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, heyecanlarımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası Ziya Gökalp’tir.”

Üzerinde durduğumuz konu bakımından bu söz ilginç bir dayanak olarak kullanılabilir. Ancak, Prof. Karahan’ın andığı bu sözün sağlam bir kaynağa dayanıp dayanmadığını bilmiyoruz. Dr. Yazıcıoğlu, Prof. Karahan’a mektupla baş vurarak bu sözün

kaynağını sorduğunu belirtiyor. Prof. Karahan'ın ona verdiği karşılığı olduğu gibi alıyorum: "Atatürk'ün bu sözünü, ilk defa 1934'te Ödemiş'in Gölcük yaylasına gittiğim zaman eski Adalet Bakanlarından Refik Şevket İnce'den duydum. Sohbet sırasında hazır bulunan eski İzmir Valisi Kâzım Dirik Paşa da bunu tasdik eder şekilde konuştu.

Prof. Karahan'ın duyduğu bu sözün sağlamlığı araştırılmaya muhtaçtır, sanıyorum.

Gökalp ile Atatürk arasındaki bağlar konusunda güvenilir bir tanık vardır: Falih Rıfkı Atay. Onun yazmış olduğu Çankaya'nın "Yeni devir" başlıklı bölümü bu konuda ilginç gözlemlerle doludur:

"Feylesof fiillerin tarihi fikirlerin tarihidir, der. Devrimci Mustafa Kemal'i yoğuran fikir hareketleri nelerdi? Mustafa Kemal kimleri ve neleri okumuş, kafasını nasıl hazırlamıştı? Bu metotlu bir hazırlanış değildir. Bizim Tanzimat'tan sonraki fikir hayatımız, Fransız ihtilâlcilerini yetiştiren tarih, felsefe ve ilim geçmişine benzemez. Bu üstünkörü bir 'ıslahat' edebiyatıdır. Onda ne ekonomik, ne sosyal bir meslek karakteri vardır.

Tanzimat'tan sonraki devrimizde, meşrutiyetteki Türkçülük akımına kadar, kafalara yön verici sanatçılar ve düşünürler görülmez. Bu edebiyat, bazan uyanık vatanseverler, bazan vatanlarını da, milletlerini de hor gören Frenk taklitçileri yetiştirir. Nasıl bir cemiyet olacağız? Nasıl bir devlet olacağız? Batılaşma tarihinin tanınmış adamları eserlerinde böyle suallere cevap vermemişlerdir. Bir hürriyet ve meşrutiyet dâvasıdır, gider. Bu ise bir rejim meselesidir. Osmanlı devletinin ve cemiyetinin yeni zamanlara göre nasıl gelişmesi lâzım olduğunu tartışan fikrî, ekonomik ve sosyal devrim dâvası değildir.

Din ve dünya işleri birbiri içindedir. Devletin teokratik niteliğine dayanan ve halkın cehaleti ile taassubundan kuvvet olan medrese faktörü, bütün millî hayat üzerinde baskısını ve kontrolünü hissettirir. Üniversite, düşünce terbiyesi bakımından medresenin hükmü altındadır. Kadın hür değildir, düşünüş hür değildir, yaşayış hür değildir.

Hür düşünmeyi ve hür yaşamayı isteyen vatandaşları gibi, Mustafa Kemal de bu baskıyı geceli gündüzlü hisseder. Ondan nefret eder. Fakat bu nefret, Mustafa Kemal'i tatlı su Türkü gibi, memleketinden ve milletinden tiksindirmez. Bilâkis ona ilk fırsatta bu baskıdan silkinmek, bu baskıyı, asıl hürriyet olan düşünce, vicdan ve yaşama hürriyetlerini yasaklayıcı baskıyı yıkıp devirmek aşkını verir

Oda mektep kitapları dışında umumî bilgiler edinmiştir. İyi muhakeme eder. Okuduklarını, gördüklerini ve dinlediklerini iyi kavrar ve onları 'terkip' etmesini bilir.

Hayat ve sergüzeştleri kendisini bir şeye inandırmıştır: Biz Batılı bir millet ve bir Batı devleti olmadıkça kurtulamayız. Bizi Batılı bir millet olmaktan ve bir Batı devleti hâline gelmekten alıkoyan gelenekler ve müesseseler ortadan kalkmalıdır. Taassuba karşı açıkça cephe alınmalıdır. Halk, kara kuvvetin pençesinden kurtarılmalıdır. Halkı biz yetiştirmeliyiz. Onu kara kuvvet yobazlarının eğitime bırakmamalıyız."

Atay, bu girişten sonra bizi bu yazımızda doğrudan doğruya ilgilendiren konuya değiniyor:

"Mustafa Kemal'in Türkçülük hareketini takip etmiş olduğunu sanmıyorum. Kuvay-ı Milliye devrinde ve sonrasında ise, bilhassa Türkçü fikir ve sanat adamları ile temas etti. Ziya Gökalp'a, geç ve güç ısındığını hatırlıyorum. Asla siyasî ırkçı ve Turancı değildi. Türkiyeci, Türkiye Türkçüsü idi. Sonradan dil ve tarih bakımından o kadar sarıldığı milliyetçilikte Asya'ya doğru ve geriye doğru bakmazdı. Bu meselelerle de, hayli sonradan ilgilenmiştir. Mustafa Kemal, büyük bir realistti. Siyasette, ütopyacı zaaflarına düşmekten kaçardı. Ziya Gökalp, tanıdıktan sonra, Mustafa Kemal'e hayran kalmıştır. Çünkü devrimci olarak, en ileri Türkçülerin bile kurtulacaklarını sanmadıkları Ortaçağ müesseselerini bir hamlede yıkmış ve Türk milliyetçiliğine engin ufuklar açmıştı. Mustafa Kemal'in devrimcilik mesleğinde ilmiyi andıran formüller, sonradan ve kendiliğinden doğacaktır. Kurtuluş devri nihayet bulduktan sonra, devrimcilik eseri ilk zamanları

hatıra gelmeyen hayret verici bir ‘tecanüs’ gösterecek ve ileri Türkçüler bütün harekete ‘Kemalizm’ ismini vereceklerdir.”

Çankaya’nın “Kemalizm” bölümünde “Devrimler”i anlatan yazar, yazı konusu üzerinde durduğu gibi (437 – 444. s.), dil ve tarih sorununu da gözden geçirmiştir (467 – 480. s.). “Yeni devir” bölümünde (369. s.) Atay “Mustafa Kemal’in Türkçülük hareketini takip etmiş olduğunu sanmadığını” yazmıştı. Yazar bu bölümde “Dil ve tarih” başlığı altında bu inancını bir kez daha dile getiriyor:

“Ondokuzuncu ve yirminci asır Türkçüleri, Osmanlı inkârcılığına karşı isyan etmişlerdi. Eski Türklüğün ilme ve medeniyete hizmetleri üzerine yine bazı Batı bilginlerinin kılavuzluğu ile, yazılar yazmışlar ve Türkçenin bağımsız bir dil olacağı dâvasını ortaya atmışlardı. İlk zamanları Osmanlı fikir adamları âleminde büyük bir akis bırakmayan bu iddialar, 1908 Meşrutiyetinden sonra, Türkçülerle beraber tam bir hareket karakteri almıştı. Atatürk’ün hareketi takip etmeye vakti olduğunu sanmıyorum. Hiç ardı arası kesilmeyen politika krizler ve harpler yüzünden, bu vakit bulamamayı kendisine bağışlamak da lâzım gelir.”[3]

Gökalp ile Atatürk arasındaki ilişkiler bakımından Atay’ın tanıklığı ilginçtir. Yukarıda belirtildiği gibi, Çankaya yazarı “Mustafa Kemal’in Türkçülük hareketini takip etmiş olduğunu sanmadığını” döne döne belirtiyor. Atay sağlam bir gözlem yeteneğine sahip güvenilir bir yazardır. Bu balamdan Çankaya’daki gözlemleri sağlam bir belge olarak kullanılabilir.

Gökalp’in düşünceleriyle Atatürk’ün reformları arasındaki bağlantılar üzerinde dururken, Büyük Kurtarıcının bütün çalışmalarını birer birer gözden geçirmek uzun sürer. Türk Dili okurları için yalnız Gökalp’in dil anlayışıyla Atatürk’ün dil tutumunu karşılaştırmakla yetinelim.

Bakınız, bu konuda Prof. Kuran yukarıda özetlediğim yazısında (10. s.) ne diyor: “... Gökalp dili, milleti yapan esas unsur sayıyordu. Dilde Türkçeci olmakla beraber, tasfiyeciliğe karşıydı. Atatürk de millî dile büyük ilgi göstermiş ve öz

Türkçeye erişmek maksadiyle, 1932 de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (sonraki Türk Dil Kurumu) ni kurmuştur. Atatürk, millî tarihte olduğu gibi, millî dilde de aşırı giderek tasfiyeciliğe başlamış, daha sonra hatâsını anlayınca, mûtedil yola dönmüştür. Bundan başka, Gökalp'in dilde İstanbul Türkçesini esas almasına mukabil, Atatürk Anadolu Türkçesine değer vermiştir..."

Sayın Kuran'ın, Gökalp ile Atatürk'ün ulusal kültür anlayışlarının "esasta farksız" olduğunu belirtmek üzere kurmak istediği bu benzerlik, sağlam bir dayanaktan yoksundur. Gökalp'in dil konusundaki düşüncelerini biliyoruz. Büyük Türkçü, bilim dilinin Arapça olarak kalmasını savunuyordu. Onun bu alanda birkaç karşılık uydurduğunu da saklamayalım. Fransızca *réalité* karşılığı olarak *şe'niyet*, *idéa* karşılığı olarak da *mefkûre* gibi. Gökalp'in 1916 da Yeni Hayat'ta çıkan "Lisan" manzumesi de bu bakımdan ilginçtir. "Güzel dil Türkçe bize" diyen Gökalp, bir yandan "uydurma söz" yapmamayı öğütlemiş, bir yandan da yeni sözler yaparken "yaşayan Türkçe"den yararlanılmasını dilemiştir...

Atatürk'ün, yaptığı reformlarda Tanzimat ve Meşrutiyet düşünürlerinin geliştirdikleri düşüncelerden esin aldığını ileri sürenler, yazı reformunu göz önüne almamışlardır. Prof. Kuran da Atatürk'ün dil alanındaki çalışmalarını anlatırken bu reform üzerinde durmamıştır. Benim bildiğime göre, Gökalp yazı reformu konusuna değinmemiştir.[4] Bu bakımdan Prof. Kuran'ın bu konuyu işlememesi doğaldır.

Prof. Kuran, Gökalp ile Atatürk arasındaki ortak yanlar üzerinde duruyor. Yazı reformu gibi Gökalp'in kolay kolay aklından geçiremeyeceği bir konuyu ele alması, onun savını büsbütün çürütebilirdi. 1928'de gerçekleştirilmiş olan yazı reformu, dil konusundaki çalışmalarla sıkı sıkıya bağlıdır.[5] Bilim dili konusunda da Gökalp ile Atatürk arasında büyük bir ayrılık vardır. Eski geleneğin baskısı altında kalan Gökalp, Arapçayı savunurken, Atatürk bilim dilinde Türkçenin kaynak olarak alınması inancındaydı. Gökalp'in *mefkûre*, *hars*, *şe'niyet*... gibi uydurmalarına karşılık, Atatürk Türkçe kök ve eklere dayanarak güzel matematik terimleri yaratmıştı.

Atatürk, dil konusundaki düşüncelerini Sadri Maksudî'nin Türk Dili için (İstanbul, 1930) adlı kitabına yazmış olduğu yazıda açık olarak dile getirmiştir.[6]

Bu duruma göre, Atatürk'ün dil çalışmalarında Gökalp'ın düşüncelerini aramak güçtür.[7]

Sayın Kuran (9. s.), "Gökalp'in Atatürk üzerinde diğer bir toplu tesiri" olarak "mefkûreciliği" ileri sürüyor: "Gerçekten, Gökalp Türk milletinin erişilmez bir gayeye, "Kızıl elma"ya yönelmesini istiyordu. Atatürk de Türk milletinin daima yükselmesini, kendi kendini aşmasını dilemiştir..."

Oysa bizim bildiğimize göre, Atatürk büyük bir gerçekçidir. Çankaya'dan aktarmış olduğum bölümde Atay da bu konu üzerinde durmuştur: "Mustafa Kemal büyük bir realistti. Siyasette, ütopyacı zaaflarına düşmekten kaçardı."

Atatürk, yapmak istediği reformları kısa bir süre içinde gerçekleştirmiş, kolay kolay başaramayacağı işler üzerinde durmamıştır. Cumhuriyetimizin 10. yıldönümünde verdiği söylevde bu yoldaki tutumunu ne güzel dile getirmiştir: "Büyük Türk milleti, on beş yıldan beri, giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vadeden çok sözlerimi işittin. Bahtiyarını ki, bu sözlerimin, hiçbirinde milletimin, hakkımdaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım."[8]

Atatürk büyük bir asker, büyük bir lider olduğu kadar büyük ve gerçekçi bir reformcu idi. Yapacağı reformların program ve kapsamını çizerken "mefkûreci" yazar ve düşünürlerin baskısı altında kalmayacak kadar büyük ve gerçekçi bir reformcu.

Prof. Dr. Hasan EREN.

Dipnotlar:

[1] Bu yazının İngilizcesi 1965'te "Atatürk and Ziya Gökalp" adı altında çıkmıştır (Cultura Turcica II, 2: 137-140). Bu yazıda Türk Kültürü'nde çıkan yazıya göre küçük birtakım ekler vardır.

[2] Prof. Kuran, yazısının İngilizcesinde, bu düşünürler arasında Abdullah Cevdet'i anıyor.

[3] Prof. Kaplan, Türkçülüğün Esasları için yazmış olduğu önsözde (IV. s.) Mustafa Kemal'i Gökalt'ın "en heyecanlı okuyucularından birisi" olarak anmıştır: "Bu yıllarda Gökalt'ın en heyecanlı okuyucularından birisi, daha sonra Türkiye'de en büyük sosyal reformları yapacak olan Mustafa Kemal'dir."

[4] Atay'a göre (Çankaya, 370. s.) "Lâtin yazısı biz birkaç Türkçünün devamlı telkinleri so4ucu idi."

[5] Atay (Çankaya, 467. s.) da Türkçecilik çalışmalarının yazı reformunun sonucu olduğunu belirtmiştir: "Alfabe işi Atatürk için, başlangıçta sadece bir yazı işi idi. Fakat yeni yazının bizim kuşak edebiyatçılarında daha ilk dünya harbi öncesinden beri gelişen Türkçecilik akımını uyandırmamasına imkân yoktu. Osmanlıca, yeni yazı içinde yaşayamazdı..."

[6] Atatürk'ün bu düşüncelerini büyük bilgin Fuat Köprülü'nün de "tasvip" ettiğı anlaşıyor. Köprülü, 1934'te çıkan Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar adlı eserinin kapağına ve başlangıcına Atatürk'ün bu düşüncelerini olduğu gibi almıştır.

[7] Prof. Kuran (10-11. s.), kadın hakları konusunda da Atatürk'ün Gökalt'ın açmış olduğu yolda yürüdüğünü belirtmek istetmiştir: "...Gökalt... kadınla erkeğın cemiyet ve aile hayatında eşit olmasına taraftardı. Nitekim, onun teşebbüsü neticesinde İttihad ve Terakki hükümetinin 1917 yılında çıkardığı bir kanunla, Şeriat'ın erkeğeye dört kadın almak imkânını vermesine rağmen, Türkiye'de kadına tek evlilik isteme hakkı tanınmıştır. Atatürk 1926'da İsviçre medenî kanununu kabul ederek tek evliliğı mecburî kılmış ve böylece, aile hukukunda kadın-erkek eşitliğı sağlanmıştır..." Ancak, kadın hakları konusunda da Atatürk'ün Gökalt'tan esin almadığı anlaşıyor. Atay (Çankaya, 370. s.), medenî kanun fikrinin Mahmut Esat, Saraçoğlu, Şükrü Kaya gibi Batıda okumuş Türkçüler tarafından "ilham" olunduğunu belirtiyor.

[8] Yahya Kemal (Beyatlı). Siyasî ve Edebî Portreler (1968) adlı eserinde çıkan "Ziya Gökalt ve Enver Paşa" yazısında (50-60. s.) Ziya Beyin "Enver'i, en sert bir Müslüman taassubu ile sevdiğini" belirtir: "Ne Sarıkamış, ne Arabistan

cephesinin turfası, ne Irak bozgunlukları ne iaşe ve ihtikâr rezaletleri, hiç bir şey, Ziya Bey'i bu îmânında sarsmamıştı. Enver'i nasıl telâkki ettiğimi bildiği için, en ziyâde enine boyuna politika bahsi ettiğimiz saatlerde bile, Enver bahsini açmaktan çekindiğini hissederim..." "Mefkûreci" Ziya Beyin Enver Paşa'yı "en sert bir Müslüman taassubu ile" sevmesini doğal karşılamak gerekir, sanıyorum. Edebi makalalar